



Utsikt over Christiania fra Ekeberg. Fargeakvatint av John William Edy, trykt første gang i 1814. Kunstneren har gjort noen forenklinger, men de viktigste trekkene i bybildet er likevel lette å kjenne igjen. Til venstre i forgrunnen ses Oslo Hospital med den karakteristiske kirken, og lenger bak til høyre Oslo ladegård med sitt flotte valmtak. På den andre siden av Bjørvika ligger Kvadraturen ved Akershus festning, Bernt Ankers palé og Vor Frelsers kirke (i dag Oslo domkirke).

Foto: Beate Kjørslevik/Norsk Maritimt Museum

NORGE FØR OG ETTER 1814

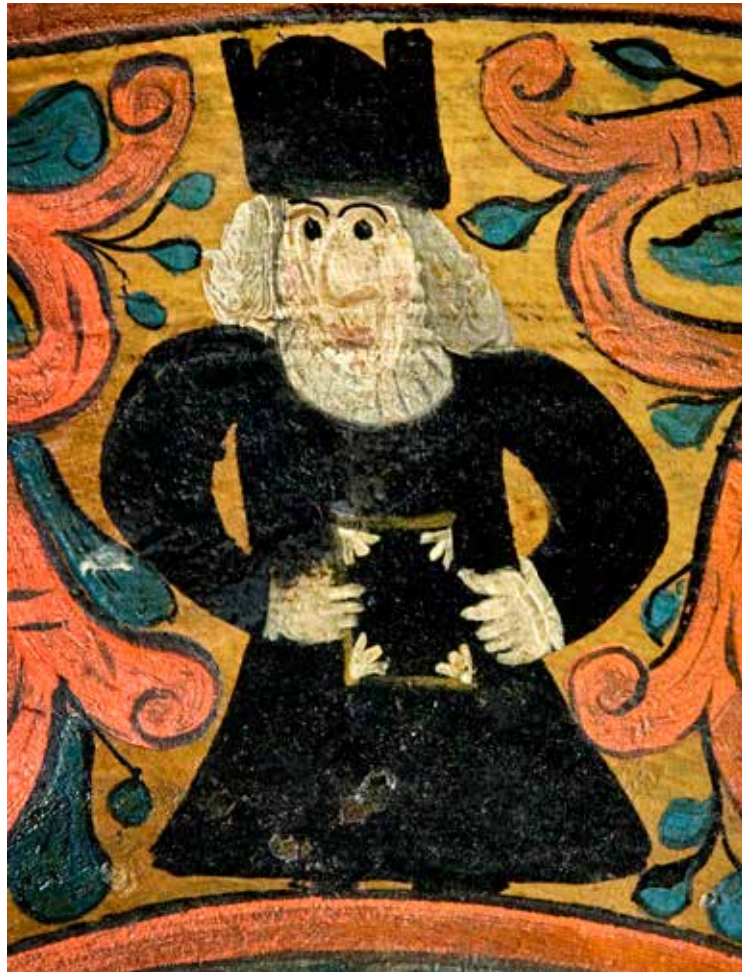
Det gamle og det nye regime

Gjennom flere århundrer var det embetsmennene som sto for driften av kongeriket Norge. I lange tidsrom var det i praksis de som styrte landet. Lenge skjedde dette på vegne av den enevelde danskekongen i København. Etter 1814 fortsatte det, mer gjennomført enn noensinne, i kraft av Grunnloven fra Eidsvoll og en mer innskrenket kongemakt i unionen med Sverige.



Norsk Folkemuseum på Bygdøy i Oslo åpner i 2019 *TidsRom 1600–1914*, en ny og stor kulturhistorisk utstilling som skal vise borgerskapets og embetsstandens betydning for fremveksten av det moderne Norge. Utstillingen spenner over en periode der Norge gjennom økende handel og kulturutveksling tok stadig større del i globale forbruks-trender og idéstrømninger. Norsk Folkemuseum vil sette søkelys på enkeltmennesker som gjennom sine handlinger skapte nye forutsetninger for fremtiden.

I en serie artikler tar *Aftenposten Historie* for seg de forskjellige tidsepokene og de som bidro til å sette preg på dem.



Embetsstanden fikk i virkeligheten mer makt i Norge i årene etter 1814 enn den noen gang hadde hatt eller skulle få.

AV ULF ANDENÆS
Historiker
og journalist



I 1814 hadde Norge gått igjennom en hodekulls forvandling: Eneveldet ble avviklet med ett slag, grunnlovsfedrene på Eidsvoll vedtok en ny statsform med borgerlige rettigheter og trykkefrihet, og kongemakten i den nye og mer begrensede utgave flyttet fra Danmark til Sverige.

Men sett med allmuefolkets øyne fortsatte det meste som før, i lang tid etter 1814. For menigmann var det stort sett de samme embetsmennene som utgjorde øvrigheten og melte sin egen kake, og kongen var fortsatt langt unna, utenfor Norges grenser, selv om han nå plutselig holdt hoff i et annet land.

Kongens menn

Den gang dansk kongen hadde innført eneveldet tilbake i 1660, hadde han kvittet seg med lensherrene, de egenrådige adelsmenn og storfolk som det hadde vært vanskelig å holde styr på. De ble erstattet av hans egne kongelige embetsmenn, som avla embetseden i troskap til ham og var avhengige av ham.

Etter 1814 måtte de fleste av disse embetsmennene overføre sin troskap til et nytt kongedynasti, med unntak av de aller mest standhaftige, som flyttet til Danmark for å fortsette i det gamle dynastiets tjeneste.

I virkeligheten fikk embetsstanden mer makt i Norge i årene etter 1814 enn den noen gang hadde hatt eller skulle få. Embetsmen-

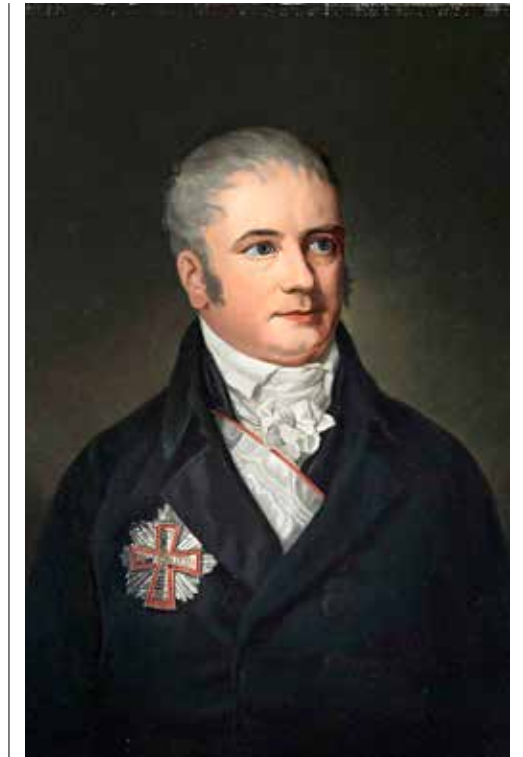
Disse figurene er malt på en ølbolle fra Telemark, datert 1765. De gir et godt bilde av standssamfunnet på 1700-tallet. Langs kanten er det innskrifter som viser hvilke plikter og dyder hver enkelt stand hadde i samfunnet slik at de skulle virke til det felles beste. Presten med en bok i hånden skulle be for «riiger og land». Offiseren med sitt sverd stred for «riiger og land». Byborgeren beriket «land og mand», mens bonden trellet for «hver stand». Sett fra bondens ståsted virker det ikke som han så denne samfunnsordningen som helt rettferdig.

Foto: Anne-Lise Reinsfelt/Norsk Folkemuseum



Frederik 6. tok makten fra sin sinnssyke far Christian 7. gjennom et statskupp i 1784. De første årene gjennomførte Frederik en liberalisering av økonomien. Mange gamle handelsreguleringer ble avskaffet og tollsatsene redusert. Samtidig fikk godseierne mindre makt da stavnsbåndet ble opphevet i 1788. Kronprinsen la stor vekt på å beskytte eneveldet. Den franske revolusjon gjorde ham opprørt, og i 1799 innskrenket han trykkefriheten. Frederik styrte etter hvert svært egenrådlig, spesielt etter at han ble konge i 1808. Miniaturportrett av Friedrich Carl Gröger, ca. 1800.

Foto: Haakon Harriss/Norsk Folkemuseum



Frederik Julius Kaas var en av Frederik 6.s mest trofaste støttespillere. Danskfødt Kaas bodde til sammen 20 år i Norge – først fra 1783 til 1789 som assessor i Overhofretten og eier av Bærums Jernverk, deretter fra 1790 til 1802 i ulike høytstående stillinger, og til slutt syv måneder i 1809 som medlem av regjeringskommissjonen m.m. Høydepunktet var tiden fra 1795 til 1802 som en driftig og relativt populær stiftamtman i Akershus, landets viktigste sivile embete. Oppholdet i 1809 falt derimot uheldig ut. Kaas ble mistenkt for å operere som kongens agent og forlot landet i vanære. Portrett av Hans Viggo Westergaard fra 1919 etter original av Friedrich Carl Gröger fra ca. 1800.

Foto: Rune Aakvik/Oslo Museum

nene fikk større uavhengighet i forholdet til kongen enn de hadde kunnet oppnå som underdanige tjenere for eneveldet, for kongens ord var ikke lenger lov på samme måte etter at eneveldet tok slutt. Nå måtte lovene vedtas av det nyopprettede Stortinget, og embetsmennene satt tett også på Stortingets benker.

I utstillingen som Norsk Folkemuseum åpner høsten 2019, blir to klassiske skikkelser blant embetsmennene fra disse tider trukket særskilt frem. Den ene av dem virket under det gamle regimet, det danske eneveldet, som skulle få en brå slutt i 1814. Den andre var fra generasjonen etter 1814, da den norske staten skulle gjenreises etter århundrer som et underbruk under Danmark.

Enkedronningens pasje

Ingen embetsmann kunne ha vært en mer trofast støtte for eneveldet før 1814 enn Frederik Julius Kaas (1758–1827). Han var en av dansk kongen Frederik 6.s mest betrodde tjenere, og ble sendt til Norge for å sikre landet for den danske krone.

De høyeste embeter i Norge var som regel alltid i hendene på danske menn, så det passet at Kaas var helt og fullt dansk. Han var født inn i de fornemste kretser i København, sønn av en admiral, og kjente tidlig kongens hoff fra innsiden. Bare 12 år gammel var han blitt satt i tjeneste som pasje på slottet for enke-dronningen etter Frederik 5., Juliane Marie. Etter å ha avsluttet sine oppdrag i Norge vendte Kaas hjem til Danmark, der han bestyrte en rekke av de viktigste embeter i riket frem til sin død.

Kaas kom første gang til Norge i 1783, da han alt som 26-åring ble dommer i Overhofretten, den tids høyeste domstol på norsk grunn. Han var raskt ute med å knytte tette bånd blant nordmennene, og giftet seg med en av landets rikeste kvinner, Kirsten Nilson. Hun var enke etter eieren av Bærums Verk, Conrad Clauson, som hadde vært den store foregangsmann i utviklingen av hva som var blitt det viktigste jernverk i landet. Med et slikt ekteskap inntok Kaas en plass midt i nettverket av Christianias og omlandets overklasse. I noen år tok han selv over driften av



Kirsten Kaas tilhørte gjennom fødsel og ekteskap den øverste samfunnseliten på slutten av 1700-tallet. Hennes far var justisråd Poul Nielsen, som eide Nedre Foss gård med møller og sagbruk ved Akerselven. Kirsten ble gift første gang i 1776 med Conrad Clauson, eneeier av Bærums Jernverk og en av landets fremste bedriftsledere. Clauson døde allerede i 1785. Året etter giftet enken seg på nytt, denne gangen med Frederik Julius Kaas, som hun senere fulgte i hans mer enn 40 år lange karriere som høytstående embetsmann. Samtidig portrett av ukjent kunstner.

Foto: Haakon Harriss/Norsk Folkemuseum

Bærums Verk sammen med sin hustru, som var blitt sittende med det etter sin tidligere mann verkseierens død.

På topp i Christiania

Med sine særs gode forbindelser både i Danmark og i Norge gjorde Kaas rask karriere, skiftevis i begge land, inntil han 37 år gammel overtok Norges viktigste sivile embete som stiftamtmand for Akershus stift med sete i Christiania. Det var i Christiania den danske stattholderen i Norge holdt til, og der var den viktigste militære garnisonen i landet, på Akershus festning, og den fremste domstolen, der Kaas allerede hadde avsagt sine dommer.

Som kommende hovedstad få år senere fra 1814 var ikke Christiania den gang så mye å skryte av. Bergen var fortsatt langt større,

Trondhjem var like stor, og Christiania hadde med datidens ferdselsveier en upraktisk beliggenhet: Byen var så godt som den eneste i landet som lå innefrosset om vinteren, oftest sperret av is på fjorden fra desember til april, og avhengig av uthavner, mens landveiene til andre deler av riket hadde ytterst primitiv standard. Likevel var Christiania i løpet av dansketiden blitt det nærmeste man kom til en form for hovedstad, fordi byen var dansk kongens fremste støttepunkt i Norge.

Predikant bak lås og slå

En svart flekk heftet ved ettermålet til Frederik Kaas i Norge: Han ble husket for å ha forfulgt Hans Nielsen Hauge (1771-1824), den religiøse lederen og samfunnsbyggeren blant nordmenn i by og grend på denne tid som



Omfattende undersøkelser er nødvendig for å sette interiøret i stiftsgården i stand til Norsk Folkemuseum åpner sin nye utstilling i 2019. Avdekking av ulike malinglag viser at dette rommet er blitt malt en rekke ganger frem til bygningen ble revet i 1913, og at alt treverk opprinnelig var malt tilnærmet hvitt med fargede profiler, slik det var moderne på slutten av 1700-tallet.

Foto: Niels Gerhard Johansen/Norsk Folkemuseum

det gikk så store frasagn om. Hauge ble gang på gang kastet i fengsel fordi han brøt den lovbestemte eneretten til å preke i religiøse forsamlinger som statskirkens prester hadde

De stadig gjentatte arrestasjoner av predikanten Hans Nielsen Hauge er i ettertid blitt fordømt som et rettslig overgrep fra en hovmodig embetsstand som misbrukte sin makt.



Denne busten av Hans Nielsen Hauge står ved inngangsdøren til det som var den gamle rådhusarresten i Christiania. Hauge ble arrestert i 1804 og satt isolert på et loftstom i denne bygningen i syv år. Da han slapp fri, var helsen hans ødelagt. Bygningen ble gjenreist på Norsk Folkemuseum i 1924, 100 år etter Hauges død. Den skulle være et monument over den frigjøringsstriden som Hauge hadde stått for. Portrettbustene er utformet av Torsten Christensen Fladmoe i 1872 og finnes i flere eksemplarer.

Foto: Anne-Lise Reinsfelt/Norsk Folkemuseum

å løfte allmuens kår blant annet gjennom et forbedret skolevesen på landsbygda, og han styrket forsvaret av landet under Napoleonskrigene. Vanskeligere ble det for Kaas under hans siste opphold i Norge i 1809. Sterkere enn noen gang før opptrådte han da som kong Frederiks øyne og ører blant nordmennene, og enkelte av dem omtalte Kaas som «kong Frederiks spion».

Som stiftamtmand i Christiania hadde Kaas sin standsmessige bolig med tilhørende kontorlokaler i Stiftsgården i Rådhusgaten 13, som i tillegg ble utvidet da nabogården Kongens gate 6 ble tilføyet og bygget inn i komplekset.

Opprinnelig hadde Stiftsgården vært et privat herskaps hus, oppført av Christianias rikeste ektepar, Morten Leuch, arvingen til Bogstad-godset, og Mathia Collett. Etter Morten Leuchs tidlige død var enken Mathia blitt godt gift på nytt, denne gang med Bernt Anker, omtalt som den aller rikeste blant sin tids nordmenn, og hadde flyttet over til Ankers herskapeleige residens Paleet ved sjøkanten i Christiania. Hennes tidligere bolig i Rådhusgaten 13 ble da solgt til staten, som tok bygningen i bruk som Christianias stiftsgård.

Fordi gården var så elegant innredet og så velegnet til representasjon, brukte staten den til mange av sine offentlige formål. I en periode var den residens for svensk kongens stattholder i Norge. I 1913 ble den revet for å gi plass til Sjøfartsbygningen. Før rivningen ble noen av interiørene i huset gitt som gave til Folkemuseet, blant disse også garderobe-

Få tenker på at også Christiania hadde sin stiftsgård. Dette værelset med hvitmalt brystpanel, fargede lister og håndmalte, gule silketapeter var et av stiftamtmandens private rom. Snekerdetaljene viser at det ble innredet i louis-seize-stil i 1790-årene. På eldre oppmålingstegninger er det avmerket som garderobe. Rommet ble antagelig innredet som garderobe og påkleddingsværelse for Frederik Julius Kaas, som var stiftamtmand i Akershus fra 1795 til 1802.

Foto: Haakon Harriss/Norsk Folkemuseum

i de dager. Prestene på sin side utgjorde en grunnpilar for embetsstanden, fordi de var på plass i enhver krok av landet som kongens mann i bygda.

Kaas er blitt omtalt som «Hans Nilsen Hauges onde ånd». Mange øvrighetspersoner innen kirke og rettsvesen så på Hauge som en lovbrøter og oppvigler. Kaas fant hjemmel i en av datidens lovbestemmelser der det het at omvandrende predikanter skulle pågripes som løsgjengere.

De stadig gjentatte arrestasjoner av Hauge er i ettertid blitt fordømt som et rettslig overgrep fra en hovmodig embetsstand som misbrukte sin makt. Fremfor alt er forfølgelsen av den høyst fredelige predikant et eksempel på hvilket stramt grep det dansk-norske eneveldet holdt sine undersåtter i. Kaas sto på

ingen måte i noen særklasse blant Hauges forfølgere, men han var høyest i rang blant dem.

Flere andre embetsmenn var minst like uforsonlige. Blant disse var biskopen i Christianssand, den rasjonalistiske opplysnings-teologen Peder Hansen, som advarte på det kraftigste mot Hauge og fordømte ham offentlig, og den nidkjære lensmann i Eiker som kastet Hauge i fengsel, Jens Gram, senere valgt til det overordentlige Storting i 1814 fra Buskeruds amt.

«Kongens spion»

Uansett hva som hadde skjedd med Hauge, var Kaas lenge en respektert embetsmann i Norge, skjønt kritisert av noen for en påstått råflott og drikkfeldig livsstil. Han arbeidet for



Prins Christian Frederik tiltrådte som statholder i Norge 23. mai 1813. Som halvbror av Frederik 6. var han også tronfølger siden kongen ikke hadde mannlige arvinger. Christian Frederik fikk tidlig et nært forhold til Norge gjennom sin utdannelse, sine vitenskapelige interesser og sitt vennskap med lederen av norske embetsmenn. Under sitt opphold i landet viste han seg som en sjarmerende og handlekraftig mann. Prinsens personlige egenskaper var viktige i det politiske spillet om Norge våren 1814, selv om hans innsats fortsatt er sterkt omdiskutert. Miniaturportrett av Charlotte Berg, datert 22. mai 1814.

Foto: Haakon Harriss/Norsk Folkemuseum



Franskmannen Jean-Baptiste Bernadotte ble valgt til svensk tronfølger i 1810. Han var en av Napoleons marskalk og en dyktig militær strateg. I Sverige ble han adoptert av den gamle og syke kong Karl 13., og under navnet Karl Johan fremsto han raskt som landets reelle regent. I 1812 lovet Russland og senere Storbritannia ham Norge som takk for deltakelsen i kampen mot Napoleon. Etter inngåelsen av unionen i 1814 førte han en pågående politikk overfor Norge. Karl Johan ønsket en tettere union, men det norske Stortinget avviste alle slike forsøk. Ved Karl 13.s død i 1818 ble han kronet til konge i begge land. Miniaturportrett av Charlotte Berg, ca. 1815.

Foto: Haakon Harriss/Norsk Folkemuseum

værelset til den mektige stiftamtman Kaas.

«Slekten fra 1814»

Blant embetsmennene som forvaltet den nye norske staten etter 1814, var det få som kunne måle seg med Jørgen Herman Vogt (1784–1862). Han er blitt omtalt som en klassisk representant for hva man kalte «slekten fra 1814», et navn brukt på embetsmennene som styrte i Norge etter adskillelsen fra Danmark, – de som med Grunnloven i hånd hevdet landets selvstendighet i unionen med Sverige.

Også embetsfamilien Vogt ble regnet som dansk av opphav, men hadde levd gjennom noen generasjoner i Norge. Vogt gjorde tjeneste i statsforvaltningen gjennom hele 57 år, like fra han 17 år gammel begynte som kopist (sekretær) i Finanskollegiet (Finansdepartementet) i København ved siden av justisiene til han tok avskjed som førstestatsråd i regjeringen i Christiania 74 år gammel – dette var før de hadde fast pensjonsalder i statens tjeneste, som de først fikk ved lov i 1917.

Et særegent norsk system

Embetsmennene hadde fått en sterkere rolle i Norge enn i noe annet land. Det fantes jo så lite av adel og godseierstand, som rådde grunnen i det øvrige Europa på den tiden. Dessuten var kongemakta i København og senere

i Stockholm på solid avstand, og veien dit var kronglete. Dette ga mange embetsmenn en grad av uavhengighet.

Embetsmennenes enestående posisjon i tiårene etter 1814 ble ikke minst levende beskrevet av kulturhistorikeren Carl W. Schnitler i hans bok *Slekten fra 1814*:

«Det samme embedsverk, som enevældet hadde brukt, vedblev fremdeles under den nye konstitusjonelle statsform, udstyrt med samme myndighet og med samme administrationsteknik.» Først med det kommunale selvstyret fra 1837 ble dette litt lempet på. «Indtil den tid stod man inden byen, prestegjeldet, amtet ifølge loven under formynder-skap av de kongelige embedsmænd nøiagtig som i enevældets dage, likesom disse samme embedsmænd gjennom sin overmagt i Storting og regjering faktisk hadde ogsaa den politiske avgjørelse i sin haand».

Embetsmennene, som under enevældet kunne avsettes av kongen, hadde dertil fått inn i Grunnloven i 1814 at de bare kunne avsettes ved dom. Begrunnelsen var å sikre at riket ble forvaltet av menn som bevarte sin uavhengighet og frihet.

Fra Danmark, Slesvig og Holstein

Hvem var disse embetsmennene, og hvor kom de fra?



I 1800 tok Katedralskolen i Christiania i bruk et nytt auditorium. Dette var lenge byens største og langt på vei eneste representative forsamlingslokale. Da myndighetene så seg om etter et egnet sted for Stortinget høsten 1814, falt valget derfor på det. I begynnelsen måtte skolen flytte ut hver gang Stortinget var samlet (ordinært hvert tredje år), en tungvint ordning som varte til 1823. Da overtok Stortinget hele gården. Stortinget vokste til slutt ut av Katedralskolens lokaler, og i påvente av at den nåværende stortingsbygningen sto klar i 1866, ble møtene flyttet til Universitetets festsal i 1854. Den gamle stortings salen kan i dag ses på Norsk Folkemuseum.

Foto: Anne-Lise Reinsfelt/Norsk Folkemuseum

I dansketiden hadde de fleste av dem kommet fra Danmark og fra dansk kongens her-tugdømmer i sør, Slesvig i grenselandet mot Tyskland og Holstein inne på tysk område. De reiste tilbake til Danmark etter endt tjeneste i Norge, eller de slo seg ned i Norge med etterkommere som ble norske. Historikere som Seip og ikke minst Arne Bergsgård dokumenterer hvordan de fleste embetsmennene som dominerte på Eidsvoll i 1814, enten hadde dansk bakgrunn eller var formet av oppvekst og studieår i Danmark.

De var fogder og prester, sorenskrivere og dommere, eller hadde andre høye stillinger i offentlig byråkrati og rettsvesen, både verdslige og kirkelige, i tillegg de lærde embeter – professorer, rektorer og lektorer, etter hvert

også distriktsleger, politimestere, postmestere og tollsjefer. Offiserene var ikke minst tallrike blant dem. På toppen av embetsmennenes rangstige sto amtmenn og biskoper, admiraler og generaler.

Aller høyest sto en stiftamtman, i likhet med Frederik Kaas. Stiftamtmannen styrte en hel landsdel, fordi hver landsdel var organisert i det som ble kalt et stift, som i tillegg til den verdslige forvaltningen samtidig var et bispedømme. Det betydde at hver landsdel, under navn av stift, hadde stiftamtmannen

som den verdslige leder og biskopen som den kirkelige.

I Norge fantes på den tid fire stift, ett for hver landsdel: Akershus for Østlandet, Christianssand for Telemark, Agder og Rogaland, Bergenhus for det øvrige Vestlandet, og Trondhjem for hele det nordenfjelske Norge. Nord-Norge ble fra 1804 utskilt med egen biskop «for Nordlandene og Finnmarken» og fra 1844 som Tromsø stift.

Stiftamtmannen fra enevældets tid var i behold frem til 1919, da stiftene ble omdøpt

til bispedømmer, amtene omdøpt til fylker og det ble slutt på å sette en øverste verdslig embetsmann i spissen for en hel landsdel.

Adelen avskaffet

Hvor var det blitt av de samfunnsgruppene som var de mektigste i andre land?

Om adelen sto svakt i Norge fra før, så ble den til overmål avskaffet, gradvis, men fullstendig, etter en lov vedtatt av Stortinget i 1821 som den gang ikke hadde noe motstykke ellers i Europa. Og hvor fantes et mektig stor-



Punsjemugge med påtrykt portrett av statsråd og stortingspresident Christian Krohg på den ene siden og Eidsvollsbygningen på den andre. Som leder av konstitusjonskomiteen fikk Christian Krohg hovedæren da Stortinget 17. mai 1814 avviste en rekke forslag fra Carl Johan om endringer i Grunnloven. Forslagene ville gitt kongen mer makt og ført til en tettere union med Sverige. Da den sterkt selvkritiske Krohg tok sitt eget liv fire år senere, ble han hyllet som en nasjonalhelt i Norge. Det oppsto en hel «minnekultur» rundt hans navn, noe blant annet denne muggen, trolig produsert i England ca. 1830, er et uttrykk for.

Foto: Anne-Lise Reinsfelt/Norsk Folkemuseum

borgerskap? På den tiden hadde de fleste velstående handelshusene, særlig på Østlandet, gått under, fordi handelsborgerskapet var ruinert i en dyp økonomisk nedgangstid etter Napoleonskrigene.

I denne særegne situasjonen, særegen for Norge, ble embetsmennene stående tilbake på arenaen som den ledende kraft i samfunnet, med svakere utfordrere til lederskapet enn i noe annet europeisk land.

«Den mulighet som fantes for samhold og fasthet i et spredt og tradisjonsløst folk, lå hos en enkelt samfunnsklasse, landets embetsstand», fastslo professor Jens Arup Seip i sitt verk *Utsikt over Norges historie*.

«Denne klasse hadde enhetsskapende trekk som de andre klasser manglet. Den var spredd som en tynn hinne over landet, like inn i avsidesliggende kroker, men bevarte allikevel det felles preg som skyldtes utdanning og yrke. Bonden ser bygden, borgeren byen, embetsmannen staten.» I embetsstanden inngikk også en forvaltning som forsynte staten med alle politiske embeter av betydning. «Landets embetsmenn ble dermed en politisk elite med ubestridt dominans», påpeker Seip.

«Embetsverket var en arv fra den danske

tid, og fra eneveldet. Man kan derfor si at likesom den norske stat ble skapt i 1814 av eneveldets menn, ble den etter 1814 bevart av den viktigste institusjon eneveldet hadde skapt.»

Stammespråk latin og dansk

«Gjennom sin utdanning var embetsstanden skyhøyt hevet over alle andre», skriver Jens Arup Seip:

«Et eget språk, latinen, satte gjerde mellom den akademiske stand og alle andre. Dertil kom at dens dagligspråk, som den hadde til felles med bybefolkningen, også var et annet enn det som taltes i bygdene. Det var i hovedtrekkene likt det danske, og derigjennom hadde embetsstanden forankring i en litterær kultur som lå utenfor landets grenser. Denne embetsstand var for en stor del av dansk herkomst, om ikke i første ledd, så lenger tilbake. Med tanke på den strøm av immigranter som hadde slått rot, kan vi si at situasjonen i årene etter 1814 ikke var ulik den som kunne oppstå i tidligere koloniland: Moderlandet var tvunget til å kutte båndet, og kolonistene stod overfor den oppgave å etablere et politisk styre som gjorde det mulig for dem å beholde

den privilegerte stilling de tidligere, støttet til moderlandet, hadde hatt.»

De gamle bånd

På denne bakgrunn var det ikke så rart at grunnlovsfedrene på Eidsvoll valgte Christian Frederik til norsk konge, han som samtidig var arving til Danmarks trone. Hadde han fått fortsette som konge av Norge etter 1814, ville Danmark og Norge i fremtiden kunne blitt gjenforent under hans krone den dag han arvet Danmark. Et slikt forløp ville neppe blitt ansett som en katastrofe innen en grunnlovgivende forsamling der de fleste var knyttet til Danmark gjennom fødsel, avstamning, utdanning eller andre sterke bånd, for ikke å snakke om felles skriftspråk og felles embetsmannskultur.

En håndfull oppriktige tilhengere av union med Sverige, med grev Wedel i spissen, var i klart mindretall på Eidsvoll, og de ble presset til å bøye av for flertallet.

Karrièretoppen var som statsråd

Embetsmennene dominerte lenge ikke bare på Stortinget. Fremfor alt behersket de regje-



Jørgen Herman Vogt kan karakteriseres som en erketyrisk representant for den norske embetsmannseliten i første halvdel av 1800-tallet. Gjennom sin 57 år lange funksjonstid hadde han nesten alle tenkelige stillinger i regjeringsapparatet, inkludert 13 år som finansminister og to perioder som regjeringsleder (den gangen kalt førsteminister) i 1850-årene. I likhet med de fleste av sine samtidige kolleger var Vogt hardtarbeidende, nøysom og høyt kompetent, men også elitistisk, teknokratisk og en smule anonym. Portrett av Aasta Hansteen fra 1853.

ringen, der det blant statsrådene knapt fantes andre enn embetsmenn, inntil deres regime ble beseiret ved innføringen av parlamentarisk styre etter 1884.

Seip beskriver den typiske karrierevei inn i regjeringen i embetsmannsstansens tid:

«Ekspedisjonssjefen i et departement ble amtmann, som amtmann var han gjerne også en tid stortingsmann, så kom utnevnelsen til statsråd, og som statsråd ble han sittende til alderen tok ham.»

De to rollene som embetsmann og som statsråd gled over i hverandre, fordi i embetsmannsstaten ble statsrådene betraktet som de fremste blant embetsmenn. Dette endret seg først da embetsmannsveldet fikk sin knekk med parlamentarismen i 1884. Fra da av kunne et parti med Stortinget i ryggen fylle regjeringen med sine egne folk uansett yrke og utdanning.

Det norske juristveldet

Kong Karl Johan på sin side hadde vært dypt mistenksom overfor embetsmennene i Norge, og ikke bare dem som hadde vært hans motspillere under riksforsamlingen og Eidsvoll i 1814. Det plaget ham at embetsmen-

nene i så stor grad var danske av bakgrunn og herkomst, og dermed hadde nærhet til det fordums danske styret. Karl Johan følte seg aldri trygg på dem.

Blant de ting som Kaas under eneveldet og Vogt under det nye styret hadde til felles, var at de begge var utdannet som jurister. I tillegg til å være et embetsmannsvelde var den nye norske staten langt på vei et juristvelde. Både før 1814 – og aller mest etterpå – hadde juristene et fast grep på statsforvaltningen, også det i en grad som var særegen norsk, og som savnet sin like i andre nasjoner, med unntak av Nord-Amerikas nyopprettede forente stater, der juristene også hadde en særskilt sterk stilling.

En skarp administrator

Vogt hadde ikke noen bakgrunn fra hoffet og samfunnets høyeste sosiale kretser, slik som Kaas hadde hatt, men kom fra en noe bredere middelstand, oppvokst i Drammen og Kongsberg, i en familie tidvis i økonomisk sårbare kår, med en far som hadde vært trelasthandler i økonomisk motbør. Faren ble til slutt sorenskriver i Nordfjord, et embete sønnen Jørgen Herman tok over for en tid etter farens død. Fra 1814 var han blant dem som meldte seg for den nye norske forvaltningen for å være med på å bygge opp en nasjonal norsk statstjeneste fra grunnen.

Med sin erfaring og dyktighet ble Vogt raskt en sentral skikkelse, først i embetsverket og etter hvert som statsråd i regjeringen.

Stilt for riksstett

Da Christian Magnus Falsen og Johan Adler hadde lagt frem det første utkastet til grunnlov i 1814, ble det etterlyst flere forslag til grunnlovstekster. Av forslagene som kom inn, var et av de beste, ifølge historikeren Arne Bergsgård, utformet av den da 30 år gamle Jørgen Herman Vogt. Bergsgård opplyser at den fullstendige versjonen hadde gått tapt, men at det så ut til å ha vært «eit tolleg frilyndt og demokratisk framlegg med dei vanlege vernereglane for personleg fridom, med odelsretten og med ålmenn verneplikt».

I nesten et halvt århundre etter 1814 bestyrte Vogt i tur og orden de fleste av de ulike departementer i datidens regjeringer; han var en periode fungerende statsminister og ble til slutt førstestatsråd. I 1845 var han blitt stilt for riksstett og frifunnet i en konflikt med Stortingets flertall om styringen med tollinntektene. I årene etter 1814 hadde han vært en høyre hånd for grev Herman Wedel Jarlsberg, finansminister og regjeringens dominerende mann, som han hadde et nært og fortrolig samarbeid med.

En moderne lagabøter

Senere, da Severin Løvenskiold var stattholder og i denne egenskap ledet regjeringen, og Vogt var en sentral statsråd, ble regjeringen

omtalt som «Løvenskiold-Vogt-ministeriet» 1844–1856. Etter Løvenskiolds avgang ble regjeringen omtalt som «Vogt-ministeriet», med Vogt som førstestatsråd.

Fremfor alt blir Vogt beskrevet som vokteren av Norges selvstendighet og det konstitusjonelle kongedømme. Derfor ble han til slutt skjøvet til side i 1858, da den nye kronprinsregenten prins Karl, den senere kong Carl 15. – i Norge Karl 4. – ønsket en tettere union mellom Norge og Sverige og sterkere personlig kongemakt, stikk i strid med Vogts syn.

En av de viktigste oppgaver Vogt fikk, var



Karl Johan visste å påskjønne sine embetsmenn, særlig dem han så det som viktig å ha et godt forhold til. Det gjaldt blant andre Jørgen Herman Vogt, som i 1827 ble utnevnt til kommandør av den kongelige svenske Nordstjärneorden. Frem til 1844 fantes det egne seremonielle drakter som innehaverne av de svenske ordenene kunne bære. Vogt anskaffet seg trolig en slik drakt allerede i 1827, men det er uvisst hvor ofte han fikk brukt den. Drakten ble senere gitt til Norsk Folkemuseum av Vogts etterkommere. Akvarell fra *Hovets uniformer* (1844).

Foto: Christian Buchberger/Kungl. Husgerådskammaren

som hovedmannen i å utforme en moderne straffelov i Norge basert på opplysningstidens tanker, innført i 1842. Inntil da hadde gjeldende rett vært Christian 5.s Norske Lov fra 1600-tallets enevelde, med straffer og bestemmelser som i noen tilfelle kunne virke barbariske, sett med mer moderne øyne,

Død i barsel og ny lykke

Vogts første hustru Ingeborg Maria, født Lorentzen, døde i barsel etter å ha født ham seks barn. «I September Maaned 1821, efterat hun var bleven forløst med vort yngste Barn, en Søn (i Daaben kaldet David Monrad), mistede jeg ved hendes Bortgang en kjær og trofast Ægtefælle», skriver han i sine optegnelser.

Året etter giftet han seg på nytt, denne gang med datteren til en svensk greve, Hedvig Lovisa Frölich. De to var blitt kjent da hun var selskapsdame hos den svenske stattholder i Christiania, grev Johan August Sandels.

På begynnelsen av unionstiden med Sverige var kontaktene mellom det svenske og det norske folk meget beskjedne, etter flere århundrer med stadige kriger og fiendskap mellom de to land. Svensk-norske ekteskap var den gang så sjeldne at de ble tillagt betydning når de forekom, skriver historikeren Sverre Steen. Å gifte seg inn i svensk høyadel var desto mer uvanlig blant ikke-adelige norske embetsmenn.

Da kong Karl Johan ble meddelt det forestående ekteskap, bemerket kongen at «dette første eksempel på en familieforbinding mellom svensker og nordmenn nok kunne føre til flere», og det ville være «et stort skritt mot den gradvise sammensmeltning av de to nasjoner». Karl Johan hadde for sin egen del gjort det mest eventyrlige sosiale opprykk av alle, muliggjort av Napoleonskrigenes omveltninger, fra en start som sønn av en ukjent sakfører i en sørfransk provinsby til å sitte på tronen i to nordiske kongeriker.

Det gikk ikke helt slik med den norske embetsmannens ekteskap som Karl Johan hadde håpet. Etter at Vogt og den svenske grevedatter hadde fått tre barn sammen, endte det med hva som var bortimot like uvanlig på den tid – paret ble separert. Forskjellen må ha blitt for stor.

Et liv på solsiden

Fruen flyttet ut. Hun døde i sitt svenske fødeland. Vogt ble boende i huset han hadde kjøpt midt i Christiania, i Prinsens gate 8, i tillegg til at han hadde et landsted ved Adamstuen, «Bakkehuset». Begge husene er borte i dag. Boligen i Prinsens gate sto der det nye Hovedpostkontoret ble bygd tidlig på 1900-tallet, og som i vår tid på nytt er gjort om til boliger. Da Vogts hus ble revet for å gi plass for Postverkets anlegg, ble en del av interiørene overtatt av Norsk Folkemuseum, med et værelse omtalt som «Vogtrommet». De siste årene frem til sin død i 1862 ble Vogt boende i hjemmet med den ugifte datteren Abigael, som styrte husholdningen.

En annen av døtrene, Marie Lovise, skrev dagbok, som senere er offentliggjort i utdrag. Statsrådets datter beskriver en tilværelse der hun omgås landets høyeste overklasse, blant dem den siste gjenværende greve og en av de siste baroner, henholdsvis Wedel og Løvenskiold. Det fortelles om teater, konserter og utflukter til herreseter som Bærum Verk og Bogstad, mens februarrevolusjonen i Paris i 1848 blir notert med en viss bekymring.

Hva skjedde med embetsmennene etter at de mistet herredømmet i 1884? De er fortsatt iblant oss, og de fleste av dem kan heller ikke i vår tid avsettes uten ved dom i retten, men mange stillinger har mistet sin tidligere rang av å være embete, og de er ikke lenger en opphøyet stand som styrer Norge. Skjønt, noen hevder at byråkratiet sine lange armer behersker oss den dag i dag.



Stuen fra Prinsens gate 8 i Oslo ble overført til Norsk Folkemuseum etter at gården ble revet i 1914. Innredningen er utført i empirestil, antagelig i forbindelse med at Jørgen Herman Vogt flyttet inn i 1830 med sin andre kone, den svenske grevinnen Hedvig Lovisa født Frölich. Rommet med full møblering blir å se i utstillingen *Tids-Rom 1600–1914* på Norsk Folkemuseum.

Foto: Haakon Harriss/Norsk Folkemuseum



Pilastrene som går fra gulv til tak i interiøret, viser spor av to generasjoner med malt dekor. Under dagens maling skimtes den opprinnelige ornamentikken utformet som en spinkel ranke, senere overmalt med symmetrisk beslagsdekor i ulike farger. Denne er beslektet med lignende motiver på Slottet fra 1840-årene.

Foto: Niels Gerhard Johansen/Norsk Folkemuseum



Styringen av Norge

- ❑ Før 1319: Norske konger, etter hvert med skriftkyndig kanselli og klerker, utover landet sysselmenn og lagmenn.
- ❑ 1319–1537: Union med Sverige og senere med Danmark. Norsk styre svekkes særlig etter svartedauden, men opprettholdes gjennom riksråd og erkebiskopen i Nidaros.
- ❑ 1537–1660: Norske styringsorganer, norsk erkebiskop og norsk språk forsvinner etter reformasjonen. Norge styres som lydrike eller provins under Danmark med adelige lensherrer, dog med egen norsk lovbok. En ny embetsstand blant annet med sorenskrivere og fogder under kongen i København vokser frem.
- ❑ 1660–1814: Kongen i allianse med det danske borgerskapet skyver adelige lensherrer til side og innfører enevelde med en forvaltning av kongelige embetsmenn fra borgerlig bakgrunn uten lensadelens innblanding.
- ❑ 1814–1884: Dansk enevelde blir avløst av innskrenket monarki i union med Sverige og maktfordeling etter Grunnloven. Embetsstanden på høyden av sin makt.
- ❑ 1884–1905: Det parlamentariske system begrenser kongens og embetsmennenes rolle. Embetene som statsråder blir rent politiske stillinger avhengig av Stortinget. Utvidet stemmerett og folkestyre gjennomføres gradvis.
- ❑ Etter 1905: Utvidet stemmerett og folkestyre fullføres i en uavhengig nasjon etter at unionen med Sverige er oppløst. Embetsmenn eller embetskvinner blir fortsatt utnevnt av Kongen i statsråd, men med en lavere profil enn i tidligere tider. Status som embetsmann avgrenses til færre stillinger. Mange av de gjenværende embetsmenn og embetskvinner beholder særskilt stillingsvern og kan fortsatt i alminnelighet ikke avskjediges uten etter rettslig dom, men stadig flere av dem blir ansatt på åremål.

Illustrasjoner og billedtekster:

Trond Bjorli, Kari Telste, Erika Ravne Scott, Marie Fongaard Seim, Torgeir Kjos, Monica Mørch og Geir Thomas Risåsen, Norsk Folkemuseum.



Kampen mellom kongemakten og regjeringen på den ene siden og Stortinget på den andre hardnet til i 1880-årene. I 1883 ble Christian Selmers regjering stilt for riksrett fordi den hadde nektet å iverksette Stortingets vedtak om at statsrådene skulle ha plikt til å møte i Stortinget. Riksretten dømte regjeringen til å gå av i 1884. At statsrådene måtte møte i og stå til ansvar overfor Stortinget, medførte at det i realiteten ble innført et parlamentarisk styresett i Norge. Embetsmennenes storhetstid var dermed forbi. Dette «souvenirloppetørkleet» viser kong Oscar 2. og medlemmene av Johan Sverdrups regjering, som ble utnevnt etter riksrettsdommen i 1884. Foto: Haakon Harriss/Norsk Folkemuseum

Lesning

1814 er trolig det året norske historikere har skrevet mest om, kun muligens overgått av 1940. Til denne artikkelen er bare brukt et begrenset utvalg av all den litteratur som finnes. Sverre Steen: *Det frie Norge*. 5 bind om 1814 og årene som fulgte (1951–1961). Jens Arup Seip: *Utsikt over Norges historie. Bind 1, tidsrommet 1814 – ca. 1860* (1974). Arne Bergsgård: *Året 1814* (1943 og 1945).

Carl W. Schnitler: *Slegten fra 1814* (1911). Jørgen Herman Vogts *Optegnelser om sit Liv og sin Embedsvirksomhed* (1871). Marie Lovise Vogts *dagbok fra 1848*. St. Hallvard nr. 1/1957. Francis Sejersted: *Den vanskelige frihet. Norge 1814–1850* (2002). Jacob S. Worm-Müller: *Ideer og mennesker* (1954). Karsten Alnæs: *Historien om Norge. Under fremmed styre. 1814: Miraklenes år. Mot moderne tider* (1997 og 1998). Ruth Hemstad og Bjørn Arne Steine (red.):

Overgangstid. Forargelse og forsoning høsten 1814. Akademisk publisering (2016). Øystein Rian: *For Norge, kjempers fødeland: 12 portrett fra dansketida* (2007). Conradine Dunker: *Gamle Dage* (2012, opprinnelig utgitt av Gyldendal København 1871). Jens Arup Seip: *Teorien om det opinionsstyrte enevelde* (1958). Finn Holden: *Christian IVs by. Livet i Kvadraturen* (2012). Norsk biografisk leksikon.